

Michele Cohen

Lévinas, a modern zsidó filozófus

Meghalt Emmanuel Lévinas, a nehéz szabadság filozófusa.

Emmanuel Lévinas, aki „a Másik ember iránti humanizmust” hirdette egész életművében, 1995. december 25-én hunyt el Párizsban nyolcvankilenc éves korában.

Emmanuel Lévinasszal együtt eltávozott a minden időben rosszkor jött filozófus. A húszas-harmincas években, amikor a francia egyetem a neokantiánizmusnak hódolt, a francia gondolkodás Lévinas és Georges Gurvitch révén ismerhette meg Husserl és Heidegger filozófiáját. Később, a hatvanas években, amikor a francia filozófiai csatározások a marxizmus körül összpontosultak, Lévinas a hégeli dialektikával szemben dolgozta ki rendszerét. Végül pedig akkor gondolkodott a valóság problémáin, amikor a francia értelmiség számára a teológia véletlen balszerencse volt csupán...

Lévinas szerint az Istennel való kapcsolat kizárólag etikai követelményként és a felelősség érzésében jelentkezik. A másik ember „engem néz”, s ennek kettős jelentése van, vagyis kötelezettségeim vannak vele szemben, és felelős vagyok érte. „A felelősség paradox volta abban rejlik, hogy kötelezettségeim vannak, meg lehet a kötelesség érzése nem belőlem fakad, mintha a parancs tudatomban észrevétlenül surrana és csempésződne be, akár a platóni tévelygő ok”, írja Lévinas. Nem az isteni ígéről van szó, mely azt parancsolja, hogy szeressem felebarátomat. Hanem a másik ember tekintetéről, melyből kiolvashatom: nem fogsz megölni.

Isten e tekintet révén „jut el hozzám”. „A másik ember nem Isten megtestesülése, hiszen éppen a másik arcán keresztül szakad el az anyagi valóságtól, és nyilatkozik meg nagysága [...]. Az énben rejlt végtelent és az isteni kapcsolatot a másik emberrel való viszonyon keresztül ragadhatjuk meg, a társas ösztön, a felebarát iránt érzett felelősség sugallja: a felelősség, melyet nem »tapasztalat« útján tanultam, hanem a másik arcából, a másságából, sőt

az idegenségből, vagy ki tudja, honnan érkezik a parancsolat.”

Íme az Emmanuel Lévinas filozófiai életművében kifejtett paradoxon. A „Másik ember iránti humanizmus”, ahogyan ő nevezi, nem altruizmus, és túlmutat az optimizmus, pesszimizmus fogalmain. Annál is inkább szédítő a jelentése, mert olyan ember égette a gondolkodás eleven húsába, akinek életét a náci borzalom előérzete és emléke itatta át.

Lévinas filozófiája nem a „hogyan gondolkodunk Auschwitz után?” kérdésre ad választ. Auschwitz kérdése a lévinasi rendszer kellős közepébe hatolt, de ő nem a rossz eredetére kíváncsi, hanem emberi értelmére. A Soá, a katasztrófa nyomán tör elő Lévinas félelme mindentől, ami erőszakos, legyen szó csupán a fogalom erőszakosságáról. Hasonlóan a Talmud különös előírásához, mely tiltja, hogy fémmel üssük a követ, mert így a fortiori nem fogunk megütni egy másik embert, ez a gondolat a térben mozog, ahol szűk és finom határok választanak el minket a rossztól. A rossz emberi értelmé az, hogy meg akarjuk szüntetni a másik tűrhetetlen közelségét, mert a másik jóra int és csapdába ejt. Míg Sartre, a kortárs számára a másik létezése okozza eredendő bukásunkat, és a másik léte elsősorban összeütközést jelent, addig Lévinas már önmagában is vallásnak tartja, hogy szembenézünk a másikkal, tehát kapcsolatot teremtünk, és megnyílunk a másik felé, aki Énné válik, és felfedezzük önmagunkat benne: csak a másik emberrel való megbékélésben lehetek én magam.

E kivédhetetlen alávetettséget úgy éljük meg, hogy „mindenféle szélnek kített tudatunk kötelességének érezi a humanizmus védelmét”. Eszerint Auschwitz radikális és szélsőséges módja lenne a kötelességtudat elhárításának. A zsidó nép kiválasztása nem mártíriumában érdekes, hanem Istenhez való erkölcsi hűsége miatt, hiszen Isten eltávozott Auschwitzból, s ez örökre megmagyarázhatatlan marad. Isten ellenében való isten iránti hűségről beszélhetünk tehát.

Emmanuel Lévinas Kovnóban született, Litváni-

ában, 1906. január 12-én (a Juliánusz-naptár szerint 1905. december 30-án), kispolgári zsidó családban. Eredendően kettős kultúrában nőtt fel: a héber hagyományban, mely korán megismertette a Bibliával, valamint a klasszikus orosz műveltségben. Marie-Anne Lescourret, Lévinas életrajzírója szerint ebben az időben Oroszországban a regény hordozza a filozófiai tanítást. Lévinas számára Dosztojevszkijtől Vaszilij Groszmannig a regény éppen olyan termékeny elméleti talaj, mint a nagy filozófiai rendszerek. Ifjúkorában többek között Shakespeare-t olvas, mert „minden filozófia a shakespeare-i mű átírása csupán”. Szülőföldjének zsidó hagyományából az igényes racionalizmust vette át, de elutasította a haszidizmust és a népi pietetmust. Lévinas a kelet-európai zsidó civilizáció

gyermeke, melyet Abraham Yehoshua Heschel befelé forduló civilizációnak nevez.

Az orosz forradalmat Harkovban, Ukrajnában vészeli át, ide menekül a család a háború elől. 1923-ban indul Franciaországba, és megkezdí filozófiai tanulmányait Strasbourgban. Itt köt életre szóló barátságot Maurice Blanchot-val. Maurice Pradinès, Martial Guéroult, Charles Blondel előadásaira jár.

Az 1928–1929-es egyetemi évben Lévinas Fribourg-ban Husserl-t hallgatja, és Heidegger szemináriumain tanulhat. Saját bevallása szerint Husserlnek köszönheti gondolkodási módszerét; Heideggerről elismeri ugyan, hogy a *Lét és Idő* a filozófiai lángelme műve, de az embernek soha nem bocsátja meg, éppen mert filozófus, hogy kiegyezett a náccikkal. 1929-ben részt vesz a híres davosi vitán, amikor Heidegger és Ernst Cassirer összecsapott az elképedt ifjú német és francia filozófusok, többek között Eugen Fink, Jean Cavailles és Maurice de Gandillac szeme láttára.

Visszatér Strasbourgba, itt megkapja a francia honosítást, majd megvédi doktori disszertációját, melyet 1930-ban az Alcan kiadó publikál *Az intuíció elmélete Husserl fenomenológiájában* (La théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl) címmel. Részt vesz a *Kartezianus gondolatok* című Husserl-mű fordítási munkálataiban, nevezetesen a hatodik meditációt fordítja, ahol Husserl „a másik ember eltüntetéséről” beszél; ez lesz későbbi művének tematikus alapja. Miután Párizsba költözik, 1932-ben megjelenik első francia nyelvű tanulmánya Heideggerről a *Francia és külföldi filozófiai folyóiratban* (Revue philosophique de la France et de l'étranger), 1936-ban a *Filozófiai kutatásokban* (Recherches philosophiques), Jean Wahl lapjában napvilágot lát első önálló gondolatmenete *A menekülésről* (De l'évasion), mely „in nuce nagyszerűen összefoglalja az ejövendő életművet”, írja Catherine Chalier és Jacques Rolland, Lévinas filozófiájának legelismertebb magyarozói (a szöveget 1982-ben adták ki újra).

1940-ben bebörtönzik, ettől kezdve az egész háborút hadifogolytáborokban tölti, ahol „a francia egyenruha még megvédi a hitleri erőszaktól”, emlékszik vissza később. Feleségét francia barátok fogadják be, de szinte egész Litvániában hagyott családját meggyilkolják a náciok. Fogságban írja *A létezésről a létezőig* (De l'existence à l'existant) című munkájának nagy részét, melyet majd 1947-ben

adnak ki. Ugyanebben az évben tartja előadásait Jean Wahl filozófiai kollégiumában *Az idő és a másik* (Le Temps et l'Autre) címmel.

A sartré-i egzisztencializmustól áthatott háború utáni években Emmanuel Lévinas egy társadalomból kivonult mester tanítványa lesz, miközben tisztességes polgári életet él Passyban. Chouchani rabbiról, a megvilágosodott, félig koldus, félig tudós zseniről Elie Wiesel festett portrét *A halottak éneke* (Le chant des morts) című regényében *A bolygó zsidóról* szóló fejezetben (Salomon Malka pedig megírta életrajzát: *Chouchani úr* [Monsieur Chouchani], Lattès, 1994).

A „tiszteletre méltó és könyörtelen tanító” útmutatásai nyomán megismeri a Talmudot, majd zsidók és nem zsidók számára újra kinyitja a régóta zárva tartott írás köteteit. A maga módján egyike lesz azon mestereknek, akik életre keltik a zsidó tudományt, felkeltik a szövegek iránti érdeklődést, és

az utóbbi tíz évben kivételes fejlődésre készítetik a francia judaizmust. Lévinas gondolatvilága keresztződés, ahol összetalálkoznak hívők és hitetlenek, s ez ritka dolog. Élete nagyobbik felében egyébként az Izraelita Keleti Főiskolát vezeti, ahol a Mediterránaeumban található izraelita iskolák számára képezik a franciánárokat.

1961-ben jelenik meg doktori disszertációja *Teljeség és végtelen* (Totalité et infini) címmel, majd filozófiatanárnak nevezik ki a poitiers-i egyetemen. 1967-ben visszatér Nanterre-be, innen követi távolról a 68-as májusi eseményeket és következményüket. A mozgalom szélsőségei, főképp, hogy megálázzák barátját, az egyetem dékánját, Paul Ricoeurt, elkészerítik, úgy éli meg a történeteket, mint valami veszett népi haszid tüntetést, mely ellentétes a litván judaizmus értelmiségi józanságára épülő gondolatvilágával. 1973-tól Lévinas a Sorbonne-on tanít, ahol 1976-tól címzetes professor.

A zsidó értelmiség francia nyelvű konferenciáin minden évben nagy várakozás előzi meg talmudtanításait, ezeket később kötetbe gyűjtik. Fő művét, *A másképpen, mint élni, avagy a lényegen túl* (Autrement qu'être ou Au-delà de l'essence), 1974-ben írja. Ettől kezdve a filozófiának él, számos tanulmányt publikál, melyek többnyire az *Istenről, aki eljut hozzám* (De Dieu qui vient à l'idée, 1982) című kötetben jelennek meg.

Amikor latin-amerikai diákok, a hazájukat ért erőszakról rendezett vitán feltették neki a kérdést, hol találkozott „a másik emberre vigyázó énnel”, azt válaszolta: „Például itt. Itt, a diákok és értelmiségiek között, akik sokkal inkább foglalkozhatnának saját belső tökéletességük fejlesztésével, mint a latin-amerikai tömegek válságával.”

Ez a békeszerető, derűs és barátságos ember vágyott a judaizmus kivételességét megértő emberiség testvérisége után. Vele együtt nem csupán a mindenütt hallható zsidó szó halkul el, hanem az egyetemes filozófia hangja is. A hang, melynek valódi értékét csak az utóbbi tíz évben ismertük fel. A marxista ideológiák összeomlása, a lévinasi mű iránti érdeklődés, nem kisebb személyiség, mint II. János Pál pápa részéről, valamint az alany filozófiájának lassú visszatérése a filozófiai színpadra, lehetővé tették, hogy az énről és a másiról szóló elmélet a kortárs gondolkodás alapjává váljék.

Bár Lévinas rendszere gyakran ellentmondott a sartré-i filozófiának, mégis mélyen összecseng vele. Sartre a cselekvés elkötelezettje, Lévinas viszont a gondolkodásról állítja, hogy a legmagasabb rendű emberi méltóság. Mert a gondolkodás kifelé fordítja lelkünket, hogy észrevegyük a másik arcát, aki kenyeret kér tőlünk, akit képtelenek vagyunk megölni, s aki elvezet minket az alany filozófiájához, a lévinasi örökséghez. Mi egyebet nyújthat nekünk e gondolatvilág ha nem egyfajta igény és elkötelezettség megfogalmazását?

Emmanuel Lévinasra úgy tekintenek, mint a nagy filozófiai hagyomány követőjére, Majmonidész, Mendelsshon, Martin Buber, Franz Rosenzweig örökösére, s mint aki összetett kapcsolatot tartott fenn a zsidó hagyománnyal. Arra törekedett, hogy hellenizálja ezt a hagyományt, ezért azt állították róla, hogy „a vallásos gondolkodók közül a legvilágibb, a világi gondolkodók közül a legvallásosabb”. Elhárította a katolikus vagy protestáns kereszténység szinkretizmusát, és azt szerette volna, hogy éppen a zsidó–keresztény barátság révén létrejöjjön egyfajta testvériség és közelség, de nem hallgatott a lényegi különbségről sem, mondja Salomon Malka a *Lévinas olvasása közben* (Lire Lévinas) című könyvében.

Távol tartotta magát a történelemtől és a harcos elkötelezettségtől, ugyanakkor mélyen átélte a kor eseményeit, de elutasította, hogy politika és etika összekeveredjék. A judaizmus egyfajta „felnőtt vallást” jelentett számára, ahogyan a judaizmusról szóló híres cikkgyűjteményben, a *Nebéz szabadságban* (Difficile liberté) beszélt erről, és elfogadta, hogy filozófiáját „öreg gondolatnak” minősítsék. Ennek ellenére nagy hatást gyakorolt a nyolcvanas évek fiatal filozófusnemzedékére, Bernard-Henri Lévyre, Benny Lévyre, Alain Finkielkrautra. A hatvanas években Jacques Derrida jelentős esszéjét szentel Lévinasnak az *Írás és a különbözőség* (L'Écriture et la différence) című művében az *Erőszak és metafizika* (Violence et métaphysique) fejezetben. Újabb munkáiban, Derrida elismeri a *Teljesség és végtelen* című kötetben kidolgozott igazság fogalmának fontosságát (lásd *Marx szellemei* [Spectres de Marx], Galilée, 1993).

Lévinasnak szemére vetették, hogy nem gondolt a történelemre, és nem beszélt a társadalmi problémákról. Etikái világszemléletével azonban felidőzi a társadalom arcát